

Osmanlı Son Dönem İhyacıları Üzerinde Kadızâdeliler Hareketi'nin Etki Durumu (Ahmet el-Mar'aşî ed-Debbâğî Örneği)

Öz: Ahmed el-Mar'aşî, bir taraftan XVII. yüzyılda İstanbul'da ortaya çıkıp Anadolu'nun birçok yerine yayılan Kadızâdeliler hareketinin tesirlerinin bulunduğu, diğer taraftan ise Hâricî zihniyetli, telkîrci, isyancı ve Müslümanlara yönelik acımasız uygulamaları ile ün salmış Selefîlik ve Vehhâbîlik hareketinin başladığı bir dönemde yaşamış, Osmanlı Devleti'nin gerileme dönemi âlimlerinden biridir. Kadızâdeliler hareketinin Ahmed el-Mar'aşî'yi ve onun görüşlerini ne derecede etkilediği veya etkilemediği oldukça önemlidir. Mar'aşî'nin, "Risale'tü'l-Münciye" adlı eserinde fikirlerine sıklıkla başvurduğu İmam Birgîvî, fıkıhta Hanefî, itikatta ise Mâtürîdî düşüncededir. Ancak Birgîvî, bid'atlara karşı tutumu nedeniyle Kadızâdeliler'in fikrî bakımdan öncüsü olarak gösterilmek suretiyle Selefî-Vehhâbî eğilimli kişiler tarafından da bilerek ya da bilmeyerek istismar edilmiştir. Bu makalede öncelikle Birgîvî'nin Kadızâdeliler hareketinin gerçek anlamda öncüsü olup olmadığı konusu üzerinde durulacaktır. İkinci olarak Mar'aşî'nin Kadızâdeliler hareketinden etkilenip etkilenmediği ve selef-i sâlihîn hususundaki tutumu izah edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mezhepler Tarihi, Ehl-i Sünnet, İmam Birgîvî, Kadızâdeliler, Mar'aşî.

Mustafa
KESKİN* 

The Influence Status of the Qadizâdelis Movement on the Late Ottoman Revivals (The Case of Ahmed al-Mar'ashî al-Dabbâghî)

Abstract: Ahmad al-Mar'ashî is one of the scholars of the decline period of the Ottoman Empire, who lived in a period in which, on the one hand, there were the effects of the Qadizâdeli movement, which emerged in Istanbul in the seventeenth century and spread to many parts of Anatolia, and, on the other hand, the Salafism and Wahhabism movement, which was famous for its Kharijite mentality, takfirist, rebellious and brutal practices against Muslims. The extent to which the Qadizâdeli movement affected or did not affect Ahmad al-Mar'ashî and his views is quite important. Imam Birgîvî, which Mar'ashî frequently refers to in his work "Risale'tü'l-Munçiyeh", is a Hanafî in fiqh and Maturîdî in creed. Imam Birgîvî is Hanafî in fiqh and Maturîdî in creed. All sources mentioning Birgîvî's biography indicate that he was an eminent scholar who grew up during the Ottoman period and was an excellent scholar in terms of his religious and moral personality. However, Birgîvî was also exploited, intentionally or unintentionally, by people with Salafî-Wahhabî - tendencies by being portrayed as the intellectual forerunner of the Qadizâdelis due to his attitude against bid'ah. In this article, firstly, focused on whether Birgîvî, whether he is a true pioneer of the Qadizâdelis movement. Secondly, the article aims to explain whether Mar'ashî was influenced by the Qadizâdelis movement and his attitude towards salaf al-sâlihîn.

Keywords: History of Sects, Ahl al-Sunnah, İmam Birgîvî, Kadızâdeliler, Mar'ashî.

Giriş

İslam tarihinde daha ilk asırdan itibaren dinî konularda ortaya çıkan fikir ayrılıkları, zaman zaman sert tartışmalara ve çatışmalara dönüşmüştür. Birbirinden farklı bilgi ve algı seviyesine sahip olan kişi ve grupların bu tartışmaları veya çatışmaları genellikle siyasî olmakla birlikte, daha çok dinî kavramlar ve konular üzerinden yürütülmüştür. Özellikle İslamî ilimlerin, itikadî ve amelî mezheplerin ve tasavvufî ekollerin teşekkül etmeye başladığı hicri ikinci asırdan itibaren bu fikir ayrılıkları bireysel olmaktan çıkıp, gruplar arasında yaşanmaya başlamıştır. Genellikle siyasî nedenlerle ortaya çıkan bu tartışmaların bir kısmı ise İslam esaslarını muhafaza etmek ve onu bid'atlardan korumak amacıyla yapılmıştır.¹ İslam dininin hızla yayılması, yeni toplumların Müslüman olması, felsefî eserlerin tercüme edilmesi ve Müslümanların birçok din ve inanç ile karşılaşması, Müslümanlar arasında İslam dışı bir takım inanç ve uygulamaların (bid'at) yayılmasına neden olmuştur. Bid'atlar, asırlar ilerledikçe İslam toplumlarında oldukça geniş çevrelere ulaşmıştır. Bu durum daha çok tasavvufî tarikatlar arasında yaygınlık göstermiştir. Tarihte İslam bilginleri birçok defa Müslümanları uyarmak amacıyla bid'atlara karşı ciddi faaliyetler yürütmüşlerdir. Ancak bu durumu istismar ederek kendi iddialarını kabule zorlayan bir takım dışlamacı gruplar ortaya çıkmış ve bid'atlarla mücadele eden ulemayı kendi görüşlerini doğrulamak amacıyla istismar etmişlerdir.²

XVII. yüzyılda İstanbul'da yaşanan, görüntü itibarıyla tasavvuf ve sûfilerin eleştirisi olan Kadızâdeliler ile Sivâsîler arasındaki tartışmalar da aslında zahirci, sathî ve tasfiyeci bir algı ve zihniyetin tezahürüdür. Bu zihniyete sahip kişiler, kendilerine benzemeyenleri öteki ve bid'at ehli olarak görmek suretiyle dışlayıcı ve tasfiyeci bir düşünce ve gayretin içerisinde olmuşlardır.

Dinî ve ahlâkî açıdan bozulmaya ve yozlaşmaya maruz kalan Müslüman toplumu ıslah etme gayretinde olan Birgivi Mehmed Efendi (ö. 981/1573),³ bu çabasından dolayı büyük ölçüde Selefî düşüncenin ıslah anlayışıyla

¹ İbrahim Baz, "Dinde Tasfiyeci Zihniyetin 17. Yüzyıldaki Temsilcisi: Kadızâdeliler", *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler XVII. Yüzyıl Sempozyum Tebliğleri*, ed. Hidayet Aydar vd. (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2017), 413.

² Mehmet Dalkılıç, "İslam Mezhepleri Bağlamında Balıkesirli İslam Âlimi İmam Birgivi'nin Ehl-i Sünnet Algısı ve Vehhâbilik/Selefilikle Suçlanmasının Günümüze Yansımaları", *Balıkesirli Bir İslam Âlimi İmam Birgivi*, ed. Mehmet Bayyığıt vd. (Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kent Arşivi Yayınları, 2019), 2/ 25-37.

³ Recep Önal, "İmam Birgivi'nin Siyasî-İtikadî Mezheplere Yaklaşımı", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 7/4 (2018), 2407.

örtüşürülmek istenmiştir.⁴ Genellikle Selefilik-Vehhâbilik üzerinden okunan Birgivi ve takipçileri, İbn Teymiyye'nin (ö. 622/1225) ve Hanbelî çizginin bir takipçisi veya uzantısı olarak gösterilmek istenmektedir.⁵

Ahmed el-Mar'âşî'nin (ö. 1752) doğup çocukluğunu ve gençliğini geçirdiği dönemin, Kadızâdeliler hareketinin fiili olarak, daha sonrasında ise tesirlerinin devam ettiği zaman dilimine rastlaması nedeniyle bu hareketin “tartışma konuları, ortamı, tarihi referansları, kendisinden sonraki dönemde ortaya çıkan ve günümüzde halen devam eden kimi fırka ve oluşumlara benzerliği açısından yakından incelenmesi” ve günümüz sorunlarına çözüm önerileri getirilmesinde dikkate alınması gereken bir hareket olduğu görülmektedir.⁶ XVII. asrın sonlarında bütün bu süreçlerin sonuçlarını görme imkanına sahip olan Mar'âşî'nin konuyla ilgili tutum, görüş ve yazıları oldukça önemlidir.

1. Ahmed el-Mar'âşî'nin (ö. 1752) Hayatı ve İlmi Kişiliği

Osmanlı'nın ilim ve kültür hayatı açısından önemli bir yere sahip olan Mar'âşî'nin hayatıyla ilgili temel kaynaklarda verilen bilgiler oldukça yetersizdir. Mar'âşî'nin kaleme aldığı yirmiyeye yakın eserinde de kendi hayatıyla ilgili yeterli bilgi bulunmamaktadır.⁷

Ahmed el-Mar'âşî'nin, Debbâğzâde olarak tanınan Mehmet adında âlim bir oğlu bulunmaktadır. Mehmet Efendi, eğitimini tamamladıktan sonra Kasım Efendizâde İbrahim Efendi'nin (ö. 1131/1718) vefat etmesiyle münhal kalan Burhan Efendi Dârülhadisî'nde ders vermeye başlamış ve buradaki müderrislik görevinden sonra da müftülük yapmıştır.⁸ Mar'âşî'nin diğer aile bireyleri hakkında kaynaklarda pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Doğum tarihine kaynaklarda rastlayamadığımız Ahmed el-Mar'âşî'nin oğlu Mehmet Efendi hakkında verilen bu bilgilerden hareketle, onun XVII. yüzyılın son çeyreğinde

⁴ Muhammet Raşit Akpınar, “Osmanlı Toplumunda Selefi Düşüncenin Tipik Bir Temsilcisi Olarak Kadızâdeliler”, *İlahiyat Akademi* 1/1-2 (2015), 304.

⁵ Dalkılıç, “İslam Mezhepleri Bağlamında Balıkesirli İslam Âlimi İmam Birgivi'nin Ehl-i Sünnet Algısı ve Vehhâbilik/Selefilikle Suçlanması'nın Günümüze Yansımaları”, 2/29.

⁶ Baz, “Dinde Tasfiyeci Zihniyetin 17. Yüzyıldaki Temsilcisi: Kadızâdeliler”, 413.

⁷ Mustafa Keskin, *İlk Dönem İtikadi ve Siyasi Mezheplerin İnsan Fiilleri ve İhtiyar Anlayışı: Mar'âşî'nin Risâle-i Münciye Örneği* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2022), 47; a.mlf.; “Ahmed el-Mar'âşî'nin Hayatı, İlmi Kişiliği ve Eserleri”, *Turkish Academic Research Review – Türk Akademik Araştırmalar Dergisi* 7/2 (Haziran 2022), 475.

⁸ Besim Atalay, *Maraş Tarihi ve Coğrafyası* (İstanbul, Matbaa-i Amire, 1339), 137; a.mlf. *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*, haz. İlyas Gökhan-Mehmet Karataş (Kahramanmaraş: Ukde Kitaplığı, 2008; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul, Matbaa-i Amire), 1333, 1/308.

yani 1670-1680 yıllarında doğmuş olduğu tahmin edilmektedir.⁹

Mar'aşî'nin özellikle mezhepler tarihi, kelim, tefsir, mantık ve kıraat gibi farklı ilim dallarında kaleme aldığı eserler onun ilmî seviyesini, uzun yıllar ilim tahsil ettiğini ve birçok âlimden ders aldığını göstermektedir.¹⁰ Yazdığı eserlerden, ilme, irfana ve âlimlere karşı derin bir muhabbet içerisinde olduğu anlaşılan Mar'aşî'nin çağdaşı, aynı zamanda hemşehrisi olup, onunla benzer ilim dallarında eserleri bulunan Saçaklızâde'nin (ö.1145/1732) tahsil hayatına bakılarak;¹¹ onun özellikle Hasan el-Mar'aşî'den ders almış olması kuvvetle muhtemel olduğu söylenebilir. Diğer taraftan aynı şekilde doğum tarihi kesin olarak belli olmamakla birlikte Mar'aşî'den 20 yıl kadar önce vefat etmiş, 30 civarında eser kaleme almış ve Maraş'ta medreselerde ders vermiş olan Saçaklızâde'nin yaş itibarıyla Mar'aşî'den daha büyük olduğu ve Mar'aşî'nin kendisinden ders almış olma ihtimali de bulunmaktadır.¹²

Öğrencileri hakkında da bilgi bulunmayan Mar'aşî'nin oğlu Mehmet Efendi'nin ve "Risaletü'l-Münciye" adlı eserinde bahsi geçen Muhammed b. Mustafa'nın¹³ kendisinden ilim tahsil ettiğini düşünmekteyiz.

Mar'aşî'nin, tespit edebildiğimiz kadarıyla kütüphane kaynaklarında yazma halinde, başta "er-Risaletü'l-Münciye min vesveseti'l-Mu'tezile ve'l-Cebriyye, Risale fi'n-Nizâi beyne Ehli's-Sünne ve'l-Mu'tezile ve Hâşiye alâ Şerh-i Süreti'l-İhlâs li'bnî Sînâ" olmak üzere yirmi civarında eseri bulunmaktadır. Bu yönüyle bakıldığında Mar'aşî'nin özellikle İslam mezhepleri, tefsir, kelim, mantık ve kıraat gibi İslamî ilimlerin hemen hepsinde çeşitli eserler yazdığı ve derin bilgi sahibi olduğu görülmektedir.

Osmanlı'nın son dönemlerinde dinî alanda bir taraftan tevekkül, kanaat, zühd ve takva gibi insanları daha çok "olana razı olma" şeklinde bir nevi hazırcılığa ve tembelliğe sevk eden kavramlar söz konusu edilirken, diğer taraftan irade hürriyeti tartışmaları yeniden gündeme gelmiş ve insanın, hür irade sahibi üreten bir varlık olduğu, fiillerinden sorumlu, aynı zamanda Yüce Allah'ın kudreti dahilinde uhrevî sorumluluktan dünyevî terakkiye yönelme eğiliminde olması gerektiği savunulmaya başlanmıştır. Kaza ve kader inancı, sünnetullah, tekâmül ve terakki kavramları, mezhepler tarafından tarih boyunca çok geniş

⁹ Keskin, *İnsan Fiilleri*, 47; a.mlf., "Ahmed el-Mar'aşî'nin Hayatı", 476.

¹⁰ Keskin, *İnsan Fiilleri*, 54.

¹¹ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/325; Tahsin Özcan, "Maraşlı Bir Osmanlı Âlimi: Saçaklızade Mehmed Efendi ve Eserleri", *I. Kahramanmaraş Sempozyumu* (İstanbul, Maraşder-Kahramanmaraş Belediyesi Yayınları, 2005), 1/53-54.

¹² Keskin, *İnsan Fiilleri*, 54-55.

¹³ Ahmed el-Mar'aşî ed-Debbâğî, *er-Risâletü'l-Münciye min Vesveseti'l-Mu'tezile ve'l-Cebriyye* (İstanbul: Köprülü Yazma Eserler Kütüphanesi, Hafız Ahmed Paşa Koleksiyonu, 346/14), 258b.

perspektiften tartışma konusu edilmiştir. İnsanı irade sahibi, fiillerinde tercih ve seçme hakkı bulunan sorumlu bir kul olarak tanımlamak, Müslümanları tembellikten kurtarma girişimi ve geri kalmışlığına son verecek çözüm önerisi üretebilme, başka bir ifade ile insanı yeniden dünyayı imara yöneltebilme çabası olarak değerlendirilmektedir.¹⁴

Yaşadığı dönemin sorunlarını çözmeye konusunda sorumluluk bilinciyle hareket eden ve bu yönüyle de ihyacı bir alim olarak düşündüğümüz Mar'aşî, bu konuda kendi açısından iddialı bir eser kaleme almıştır. Zira Mar'aşî, bu konuda kaleme aldığı "*Risâletü'l-Münciye*" adlı eseriyle ilgili olarak; "Daha önce bu konuda böylesine kapsayıcı bir araştırma ve çalışmanın yapılmadığını, kulların fiillerinde ihtiyarın etkisinin bulunduğu meselesini delilleriyle kesin bir şekilde ortaya koymak ve bu konuda yapılan münakaşaları ortadan kaldırmak için bir yıl boyunca gece gündüz gayret ettiğini" belirtmektedir.¹⁵

Eserinde Cebriyye ve Mu'tezile'nin konuyla ilgili yorumlarını eleştirirken, dönemin şartları göz önüne alındığında açıktan olmasa da ataleti ve tembelliği önleme çabası içinde olduğu anlaşılan Mar'aşî'nin yaşadığı dönem, bir taraftan Kadızâleliler hareketinin etkilerinin devam ettiği, diğer taraftan ise Vehhâbilik hareketinin etkilerini hissettirmeye başladığı bir döneme rastlamaktadır. Maraş şehri ise bütün bu olayların etkilerinin derinden hissedildiği bir kesişim noktasında bulunmaktadır. Bu nedenle Mar'aşî'nin fikirlerinde Kadızâdeliler hareketinin tesirinin bulunup bulunmadığı hakkında bir kanaat oluşturabilmek için öncelikle Kadızâdeliler hareketi ile Birgivi Mehmed Efendi hakkında bilgi verilmesi uygun olacaktır.

2. Kadızâdeliler Hareketi

Adını IV. Murad dönemi (1623-1640) vaizlerinden Kadızâde Mehmed Efendi'den (ö. 1045/1635) alan Kadızâdeliler hareketi, Mehmed Efendi ile dönemin tanınmış Halvetî şeyhlerinden Abdülmecid Sivâsî (ö. 1049/1639) arasındaki tartışmalar neticesinde İstanbul'da ortaya çıkıp yayılmıştır. Öncelikle fikir düzeyinde başlayan tartışmalar, daha sonra dinî ve sosyal hayatı etkilemesi yanında devletin temel kurumlarını da etkileyecek gelişmelere zemin hazırlamıştır.¹⁶ Daha çok Kadızâdeliler-Sivâsîler tartışması olarak bilinen ve XVII. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra başlayan bu tartışmalar, zaman zaman

¹⁴ Keskin, İnsan Fiilleri, 41-42.

¹⁵ Debbâğî, er-Risâletü'l Münciyye (Hafız Ahmed Paşa Koleksiyonu, 346/14), 212b; Keskin, İnsan Fiilleri, 19.

¹⁶ Semiramis Çavuşoğlu, "Kadızâdeliler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/100.

kesintiye uğramakla birlikte yüzyılın sonuna kadar devam etmiştir.¹⁷

Kadıızâdeliler hareketi XVII. yüzyılda “Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu karışıklıklar, merkezi yönetimdeki zaaf lar, artan ekonomik sıkıntılar, yoğun nüfus hareketleri ve çıkan isyanlar” gibi istikrardan uzak bir ortam içerisinde doğup gelişme imkânı bulmuştur.¹⁸ Bu yüzyılda bilim, sanayi, üretim ve ticaret noktasında gelişmekte olan Avrupa karşısında gerilemeye başlayan Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu bu durum toplumun her kesiminde bir reform ve ıslah düşüncesini ortaya çıkarmıştır. Osmanlı’nın gerilemesindeki temel nedenlerin başında dönemin siyasî, ekonomik ve sosyal şartlarını saymak gerekirken yaşanan bütün bu olumsuzlukların sebebini dinden uzaklaşmada ve bid’atların çoğalmasında gören Kadıızâdeliler, baş suçlu olarak da sûfleri göstermişlerdir. Yeni keşiflerin ve yeni ticaret yollarının ortaya çıkmasıyla Osmanlı ekonomisinin etkilenmesi gibi nedenler Kadıızâdeliler’in gündeminde olmamıştır.¹⁹

“İslam’ı Kur’ân ve Sünnet’in dışında bid’at sayılan unsurlardan arındırmayı ve bu anlayışı devletin bütün kademelerine yaymayı” gaye edinen Kadıızâde Mehmed Efendi ve onun müntesipleri, “Hz. Peygamber döneminden sonra ortaya çıkan birtakım âdet ve uygulamaları bid’at” olarak nitelemiş ve bunlara şiddetle karşı çıkmışlardır.²⁰

Hz. Osman ve Hz. Ali zamanındaki sosyal ve siyasî şartların sonuçlarından biri olarak; Sıffin Savaşı sonucunda meydana gelen Tahkîm Hadisesi’nde aldıkları tavırla kendilerini üçüncü bir grup olarak ayıran ve aynı zamanda meseleyi itikadî alana taşıyarak ileri sürdükleri fikirler sebebiyle müstakil bir fırka halinde ortaya çıkan ilk ayrılıkçı oluşum olan Hâricîler²¹ ile başlayıp sonraki dönemlerde de görülen “başka zümreleri küfürle itham etme” tavrı, Kadıızâdeliler’de de görülmüş ve “elfâz-ı küfür” başlığı altında liste yapılmasına da neden olmuştur.²²

Kadıızâdeliler, haram oluşu kesin delillerle sabit olmadığı halde bazı şeyleri haram kabul edip bunları yapanları küfürle suçlamışlardır. Aklî ilimlerin tahsiline, cemaatle naf ile namaz kılmaya, ezan, mevlid ve Kur’an-ı Kerim’i makamla okumaya, tütün ve kahve içilmesine ve mutasavvıfların semâ ve

¹⁷ Baz, “Dinde Tasfiyeci Zihniyetin 17. Yüzyıldaki Temsilcisi: Kadıızâdeliler”, 415.

¹⁸ Çavuşoğlu, “Kadıızâdeliler”, 24/100.

¹⁹ Baz, “Dinde Tasfiyeci Zihniyetin 17. Yüzyıldaki Temsilcisi: Kadıızâdeliler”, 421.

²⁰ Çavuşoğlu, “Kadıızâdeliler”, 24/100.

²¹ Kadir Gömbeyaz, “Hâricîlerin Günümüzdeki Devamı İbâdîler mi, Selefilere mi? Metodik Bir Tartışma”, e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi 9/1 (Haziran 2016): 78.

²² Baz, “Dinde Tasfiyeci Zihniyetin 17. Yüzyıldaki Temsilcisi: Kadıızâdeliler”, 421.

devranına şiddetle karşı çıkmışlardır.²³

Kadızâde Mehmed Efendi'ye göre elfâz-ı küfrü söylemek bir yana, bilmemek dahi küfür sayılmaktadır. Ona göre, “elfâz-ı küfrü bilmeyen kimse kâfirdir, karısı boş olur, çocukları veled-i zinâ olur ve kestiği hayvan da murdardır.”²⁴ Bir canlınin resmini yapmak haramdır.²⁵ Çalgı çalmak, tavla, satranç ve başka oyunlarla vakit geçirmek suretiyle ömrü heba etmek sakınılması gereken bir davranıştır.²⁶

Kadızâde Mehmet Efendi'nin ana çerçevesini belirlediği bu yaklaşım, vefatından sonra Üstüvânî Mehmet Efendi (ö. 1072/1661)²⁷ ve Vânî Mehmed Efendi (ö.1096/1685) başta olmak üzere genellikle İstanbul merkezli olarak gelişen bazı vaizler tarafından da sürdürülmüştür.²⁸ Üstüvânî'ye göre, “cami kapısında, önünde veya yakınında oturup boş meselelerden konuşmak haramdır”.²⁹ Vânî'ye göre de “ölü evinde ve cenaze defin esnasında açıktan zikir yapmak bid'at” sayılmıştır.³⁰

Kadızâdeliler, “her ne kadar iyi niyetli olarak insanları tehlikelere karşı uyarmak ve iman dairesinden çıkmalarına engel olmak için onlara bir sınır çizmeye çalışmış gibi görünseler de hakikatte basit ve örfi birçok uygulamalarda bile onları iman dairesinin dışına çıkarmışlardır.”³¹ Fikir düzeyinde başlayan bu hareket ileriki safhalarda Kadızâdeliler'in “tarikat ehline ve devlete karşı tavırlarıyla” nitelik değiştirmiştir.³² “Toplumu bid'atlardan kurtarmayı ve din dairesi içerisinde tutmayı” gaye edinen bu

²³ Çavuşoğlu, “Kadızâdeliler”, 24/100-101.

²⁴ Kadızâde Mehmed Efendi, *Mebhas-i İman Risalesi* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 5570), 247b-248a.

²⁵ Kadızâde Mehmed Efendi, *Mesâil-i Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaa'* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 5570), 205a.

²⁶ Kadızâde Mehmed Efendi, *Mebahisi's-Salât* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar, 5570), 72.

²⁷ Baz, “Dinde Tasfiyeci Zihniyetin 17. Yüzyıldaki Temsilcisi: Kadızâdeliler”, 422.

²⁸ Mehmet Kalaycı, “Birgivi Mirasının Toplumsal ve Metinsel Taşıyıcıları: Kadızâdeliler ve Etrafındaki Ulema”, *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler XVII. Yüzyıl Sempozyum Tebliğleri*, ed. Hidayet Aydar vd. (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2017), 441-442.

²⁹ Üstüvânî Mehmed Efendi, *Fevâidü'l-Kebîr* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 2770), 102b.

³⁰ Vânî Mehmed Efendi, *Tasavvufî Bidatlerden Sakınmaya Dair Risale* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Beşir Ağa, 406), 190.

³¹ Baz, “Dinde Tasfiyeci Zihniyetin 17. Yüzyıldaki Temsilcisi: Kadızâdeliler”, 422.

³² Çavuşoğlu, “Kadızâdeliler”, 24/100.

yaklaşım, sonradan bu gayenin tam tersine başta “Halvetî ve Mevlevî sûfiler olmak üzere tüm kesimleri dışlayan ve medeniyet zenginliğini yok eden tek tipçi bir yaklaşım” haline gelmiştir.³³ En net bir ifade ile “tasfiyeci” olarak nitelenebilecek olan Kadızâdeliler, kendi fikirlerini mutlak kabul ederek, “Halvetîler ve Mevlevîlerden oluşan sûfiler başta olmak üzere, kendileri gibi düşünmeyen ve davranmayan bütün farklılıkları tasfiye etmeye” çalışmışlardır.³⁴

Osmanlı Devleti'nin XVII. yüzyıldaki durumu aslında Kadızâdeliler hareketinin tarihi arka planını oluşturduğu söylenebilir. Osmanlı'da siyasî, iktisadî ve askerî durumun her geçen gün kötüye gitmesi, kurumlardaki sosyal ve ahlâkî çöküntüler, idareciler arasında, toplumda ve ilmiye sınıfında meydana gelen yozlaşmalar, tımar sisteminin bozulması ve askerî çözümler, çözüm bekleyen öncelikli sorunlar arasında bulunuyordu. Bütün bu sorunlara kalıcı çözüm üretmek yerine bir grup -ki bu suffilerdir- suçlu ilan edilerek kolaycı bir yöntemle onlara karşı tekfirci yaklaşım benimsenmiştir.³⁵

Bazı araştırmacılar Kadızâdeliler hareketinin fikrî bakımdan liderlerinin Birgivî Mehmed Efendi olduğu³⁶ ve bu hareketi Birgivî'nin görüşlerinin pratiğe dönüşmesinin bir tezahürü olarak değerlendirmektedirler.³⁷ Bu nedenle Osmanlı toplumunda “Selefi-Vehhâb” ideolojiye duyulan sempatinin izlerine ilk olarak, XVI. yüzyılın ortalarına doğru Birgivî Mehmed Efendi'de rastlandı³⁸ ifade edilmektedir.

Bu iddianın doğruluğunu tespit edebilmek için Birgivî Mehmed Efendi'nin düşünce yapısının ve fikirlerinin iyi araştırılması gerekmektedir. Birgivî Mehmed Efendi, Ahmed el-Mar'aşî'nin, “*Risâletü'l-Münciye*” adlı eserinde görüşlerine sıkça başvurduğu, kendi fikirlerine dayanak olarak gösterdiği ve ayrıca onun “*Tarîkatü'l-Muhammediyye*” adlı eserinin şerhi üzerine bir risale kaleme almış olması nedeniyle de konumuz açısından ayrıca önem arz etmektedir.

³³ Baz, “Dinde Tasfiyeci Zihniyetin 17. Yüzyıldaki Temsilcisi: Kadızâdeliler”, 422.

³⁴ Baz, “Dinde Tasfiyeci Zihniyetin 17. Yüzyıldaki Temsilcisi: Kadızâdeliler”, 428.

³⁵ Ali Durmuş, *Osmanlı'da Dinî-Siyasî Bir Yapılanma Olarak Kadızâdeliler Hareketi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 41-66.

³⁶ Çavuşoğlu, “Kadızâdeliler”, 24/100.

³⁷ Muhammet Raşit Akpınar, *Kadızâdeliler ve Sivâsîler Tartışması* (Ankara: Fecr Yayınları, 2019), 42.

³⁸ Akpınar, “Kadızâdeliler”, 303.

3. Birgivî Mehmed Efendi (ö. 981/1573)

Balıkesir'de 1523 tarihinde doğan Birgivî, ilk tahsilini Balıkesir'de müderris olan babası "Pîr Ali"den yaptıktan sonra İstanbul'a giderek tanınmış âlimlerden dersler okumuş ve aldığı icazetle müderrislik payesi elde etmiştir.³⁹

Kanûnî döneminde "Edirne Kassâm-ı Askerisi" de olan Birgivî, burada görev yaptığı süre zarfında hem ders okutmaya devam etmiş hem de aynı zamanda çeşitli eserler kaleme almıştır. Camilerde verdiği vaazlarında halkı "Kur'an ve Sünnet'e uymaya" davet eden Birgivî, bu sayede takipçilerini "Kitab ve Sünnet'e uymak ve bid'atlardan sakındırmak suretiyle öze dönüş bağlamında selefin akidesine davet etmiştir".⁴⁰

Birgivî, "Kabirler üzerine türbe yapılması, buralarda mum yakılması ve ücret karşılığında Kur'an okunması" gibi bid'atlara şiddetle karşı çıkmıştır. Ayrıca "Bâtıl itikatlar, kadılar arasında rüşvetin yaygınlaşması ve zengin çocuklarına ücretle ilmî pâyeler verilmesi" gibi gayrimeşru uygulamalarla da mücadele etmiştir.⁴¹ İmam Birgivî ihyacı olması hasebiyle toplumun dinî ve sosyal hayatındaki kötü gidişe bakarak dinde öze dönüşü özendirecek şekilde konuşma ve faaliyetlerde bulunmuştur.⁴²

Kendi döneminde bid'atların ve batıl inanışların yaygın hale gelmesinden şikayetçi olan ve samimi olarak bildiklerini söylemekten asla çekinmeyen bir kişiliğe sahip olan Birgivî,⁴³ mücadele yollarını en üst mevkilere kadar mektuplarla bildirmiştir.⁴⁴ İtikat ve ibadetlerdeki bid'atlara karşı çıkarken bid'atları, "bid'at-ı hasene ve bid'at-ı seyyie (iyi ve kötü bid'atlar)" şeklinde

³⁹ Emrullah Yüksel, "Birgivi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/192.

⁴⁰ Emrullah Yüksel, "Mehmet Birgivi", *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 2 (1977), 177; Dalkılıç, "İslam Mezhepleri Bağlamında Balıkesirli İslam Âlimi İmam Birgivî'nin Ehl-i Sünnet Algısı ve Vehhâbilik/Selefilikle Suçlanmasının Günümüze Yansımaları", 2/28.

⁴¹ Yüksel, "Birgivi", 6/192.

⁴² Mehmet Salih Gecit, "İmam Birgivi'de Öze Dönüş Temayülü (Osmanlı Dönemi Selef-i Salihîn İtikadına Dönme Denemesi)", *Balıkesirli Bir İslam Âlimi İmam Birgivi*, ed. Mehmet Bayyığıt vd. (Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kent Arşivi Yayınları, 2019) 2/85-103; Mustafa Sönmez, "Birgivî Mehmed Efendi'nin İhyacı Yönüne Kısa Bir Bakış", *Balıkesirli Bir İslam Âlimi İmam Birgivi*, ed. Mehmet Bayyığıt vd. (Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kent Arşivi Yayınları, 2019) 2/133-144.

⁴³ Ahmet Turan Arslan, "Birgivî Mehmed Efendi", *İslâm İktisadî Düşünce Tarihi* 2, ed. Mehmet Bulut (İstanbul: İzü Yayınları, 2021), 782.

⁴⁴ Ahmet Turan Arslan, "İmam Birgivi'nin (929-981H/1523-1573) Bir Mektubu", *İlmi Araştırmalar* 5 (1997), 61.

ikiye ayıran Birgivi,⁴⁵ özellikle rüşvetin toplumun hemen her tabakasına yayılmasından şikayetçi olmuştur.⁴⁶

Edirne'den İstanbul'a geri döndüğünde Bayramiyye tarikatı şeyhi Abdullah Karamânî'ye intisap eden Birgivi, daha sonra Sultan II. Selim'in hocası Birgili Atâullah Efendi'nin Birgi'de yaptırmış olduğu medreseye müderris olarak tayin edilmiştir. Ömrünün geri kalan kısmını Birgi'de tadrîs, irşad ve telif faaliyetleriyle geçirmiş olması sebebiyle de Birgivi nispesiyle şöhret olan Birgivi, 1573 yılında elli iki yaşında vefat etmiş ve Birgi'de defnedilmiştir.⁴⁷

"Arap dili grameri, ahlâk, tasavvuf, fıkıh, akâid, tefsir, kıraat ve hadis" gibi alanlarda pek çok eser kaleme alan Birgivi'nin,⁴⁸ "*Risâle-i Birgivi (Vasiyetnâme)*" isimli Türkçe yazılmış olan ilmihal kitabı Kadızâdeliler arasında yaygın biçimde okunmuş ve okutulmuştur.⁴⁹ Zira Kadızâde Mehmet Efendi'nin toplum modeline göre "İnsanlar önce ilmihal öğrenmeli ve birbirlerine öğretmelidir". Bu sayede "Helal ve haramı ayırırlar, günahlar ve kötülükler ortadan kalkar ve bunun neticesinde sapkın fırkalar İslam diyarlarını terk ederken, inancı olmayanlar da İslam'a girerler".⁵⁰ Bu nedenle öncelik ilmihale verilmelidir. Zira Kadızâde'ye göre, ilmihal öğrenmeden diğer ilimleri öğrenmeye çalışan öğrenciden hayır gelmeyeceği gibi bu ilimleri öğreten hocalar da dini yıkımları için öğrencilerine kazma ve kürek veren kimselere benzer".⁵¹ Kadızâdeliler'in takip ettiği en önemli eserlerden bir diğeri ise yine Birgivi'nin "*Tarîkatü'l-Muhammediyye*" adlı eseridir. Bu konuda başka eserlere itibar etmeyen Kadızâdeliler'in itibar ettikleri yegâne kaynağın Birgivi'nin, "*Tarîkatü'l-Muhammediyye*" adlı eseri olduğu kaydedilmektedir.⁵²

Birgivi'nin fikirlerinden etkilendiği ifade edilen Kadızâdeliler'in tartıştıkları konular genellikle "halk arasında yaygın olan inanç ve düşünelere tepki" mahiyetinde olmuştur. Bu meselelerin çoğu da aslında yeni bir durum olmayıp daha önce İslam âlimleri arasında tartışılan ve muhtelif eserlerde genişçe

⁴⁵ Birgivi Mehmed Efendi, *et-Tarikatu'l-Muhanunediyye* (İstanbul: Pamuk Yayınları, t.y.), 38-39.

⁴⁶ Yüksel, "Birgivi", 6/192; Dalkılıç, "İslam Mezhepleri Bağlamında Balıkesirli İslam Âlimi İmam Birgivi'nin Ehl-i Sünnet Algısı ve Vehhâbilik/Seleflikle Suçlanmasının Günümüze Yansımaları", 2/28.

⁴⁷ Yüksel, "Birgivi", 6/192-193.

⁴⁸ Yüksel, "Birgivi", 6/192-193-194.

⁴⁹ Çavuşoğlu, "Kadızâdeliler", 24/100.

⁵⁰ Refik Ergin, *İslâm Düşüncesinde Zâhir-Bâtın Ayrımı Açısından Kadızâdeliler Örneği* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 116.

⁵¹ Kadızâde, *Mebhas-i İman*, 252b.

⁵² Kalaycı, "Birgivi Mirasının Toplumsal ve Metinsel Taşıyıcıları: Kadızâdeliler ve Etrafındaki Ulema", 443.

işlenen konulardır. Fakat Kadızâdeliler, bu meselelere tasfiyeci bir tutumla yaklaşarak, gerektiğinde şiddet kullanmak suretiyle bütün bid'atları ortadan kaldırmayı amaçlamışlardır.⁵³

Birgivî, "Dinî ve ahlâkî açıdan bozulmaya ve yozlaşmaya maruz kalan Müslüman toplumu ıslah etmeye" gayret etmiştir.⁵⁴ Bu çabasından dolayı büyük ölçüde Selefi düşüncenin ıslah anlayışıyla örtüştürülmek istenen⁵⁵ Birgivî, hayatı boyunca "ahlâkî erdemlerin yeniden topluma kazandırılması gerektiğini" savunmuş ve bu hususta kaleme aldığı eserler ve ortaya koyduğu uygulamalar onun ahlâkî noktada "devrin önde gelen bilginleri" arasında sayılmasına neden olmuştur.⁵⁶

Genellikle "Seleflilik-Vehhâbilik üzerinden okunan Birgivî Mehmed Efendi, bazı tasniflerde -bilinçli veya bilinçsiz- İbn Teymiyye mektebinin⁵⁷ ve Hanbelî çizginin bir takipçisi veya uzantısı" olarak gösterilmek istenmektedir. Bu bağlamda bazı araştırmacılar, Birgivî ile İbn Teymiyye'nin görüşleri arasında açık zıtlıklar bulunduğunu ifade etmelerine rağmen Selefi düşünce mensuplarınca "İmam Birgivî ve İbn Teymiyye düşüncesi arasında hiçbir farkın bulunmadığı" da savunulmaktadır. Halbuki "Vehhâbilik'in kendisine mal ettiği veya bu harekete dışarıdan atfedilen fikir ve söylemlerin önceki süreçte Hanbelîlik dışındaki geleneklerde" de güçlü yansımaları bulunmaktadır. Günümüzde artık Vehhâbilik hareketinin "Dinî olmaktan daha ziyade dini araçsallaştırmak suretiyle dış kaynaklı kurgulanmış bir hareket" olduğu ve bu çerçevede "İslam coğrafyasında Müslümanlar arasında Vehhâbilik inançlarının yayılması" konusunda hem içeriden hem de dışarıdan destekler sağlandığı yönünde iddialar bulunmaktadır.⁵⁸

Birgivî'nin "Seleflilik-Vehhâbilik" ile ilişkilendirilmesi bilinçli olarak yapılmış bir durum da olabilir. Zira, "Söz konusu hareketin savunduğu bazı fikirlerle Birgivî'nin, yaşadığı toplumda yaygınlaşmasını istemediği uygulamalar belli bir noktada kesişmektedir." O, yaşadığı dönemin sorunlarını çözme konusunda sorumluluk bilinciyle hareket etmiş ve "İslam inançları açısından yanlış olarak

⁵³ Çavuşoğlu, "Kadızâdeliler", 24/102.

⁵⁴ Recep Önal, "İmam Birgivî'nin Siyasî-İtikadî Mezheplere Yaklaşımı", 2407.

⁵⁵ Akpınar, "Kadızâdeliler", 304.

⁵⁶ Yüksel, "Birgivi", 6/192; Dalkılıç, "İslam Mezhepleri Bağlamında Balıkesirli İslam Âlimi İmam Birgivî'nin Ehl-i Sünnet Algısı ve Vehhâbilik/Seleflikle Suçlanmasının Günümüze Yansımaları", 2/28.

⁵⁷ Çavuşoğlu, "Kadızâdeliler", 24/102.

⁵⁸ Dalkılıç, "İslam Mezhepleri Bağlamında Balıkesirli İslam Âlimi İmam Birgivî'nin Ehl-i Sünnet Algısı ve Vehhâbilik/Seleflikle Suçlanmasının Günümüze Yansımaları", 2/29-31.

gördüğü” her şeyi çekinmeden tenkit edebilme cesaretini göstermiştir.⁵⁹

İmam Birgivi'nin, kendisini bir taraftan çok net bir şekilde “Hanefî-Mâtürîdî” olduğunu,⁶⁰ diğer taraftan da her fırsatta tasavvuf düşüncesini benimsediğini ifade etmesine⁶¹ rağmen bazı uygulamaların benzerliği nedeniyle Selefi düşünce mensuplarının onu ısrarla “Kadıẓâdeliler ve Vehhâbilik”le ilişkilendirme çabalarının tarihi realiteden uzak ve açık bir istismar” olduğu ifade edilmektedir. Çünkü Birgivi Mehmed Efendi'yi bu hareketlerden ayıran en önemli hususların başında onun bir tasavvuf erbabı olması gelmektedir.⁶² Müslümanları Ehl-i Sünnet ve selefin yoluna davet eden ve bid'at konusunda çok titizlik gösteren Birgivi, zamanındaki mutasavvıfların raks hareketlerine şiddetle karşı çıkmasına rağmen aslında kendisi Ehl-i Sünnet anlayışındaki şeriat içinde kalan tasavvufa karşı değildir. Eserlerinde “Bâyezîd-i Bistâmî, Cüneyd-i Bağdâdî, Serî es-Sakatî, Bişr el-Hâfî ve Muhyiddin İbnü'l-Arabî” gibi meşhur sûfileri hürmetle zikretmektedir.⁶³

Birgivi Mehmet Efendi, “Fıkıhta Hanefî, itikadî konularda İmam Mâtürîdî'nin görüşlerini” benimsemiş -ki bu açıdan Ahmed el-Mar'aşî de aynı çizgidedir- ve hayatı boyunca bu çizgisinden asla sapmamıştır. Bu nedenle istismar amaçlı ona isnat edilmeye çalışılan ve günümüzde tüm dünyada aşırı görüş ve faaliyetleri ile anılan Vehhâbilik ile asla aynı düzlemde olmadığı gibi⁶⁴ ilmi hayatı, eserleri, mezhebî durumu, itikadî, tasavvufî ve fikhî görüşleri dikkate alındığında Kadıẓâdeliler hareketinin fikri arka planı ile de örtüşmediği açıkça ortaya çıkmaktadır.⁶⁵

4. Ahmed el-Mar'aşî ve Kadıẓâdeliler

XVII. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra başlayan Kadıẓâdeliler hareketi, zaman

⁵⁹ Dalkılıç, “İslam Mezhepleri Bağlamında Balıkesirli İslam Âlimi İmam Birgivi'nin Ehl-i Sünnet Algısı ve Vehhâbilik/Selefilikle Suçlanması'nın Günümüze Yansımaları”, 2/29; Bayram Demircigil, “Birgivi'nin Tasavvuf ve Tarikatlere Bakışı”, *Journal of History Culture and Art Research* 6/4 (2017), 717-734.

⁶⁰ Önal, “İmam Birgivi'nin Siyasî-İtikadî Mezheplere Yaklaşımı”, 7/4, 2412.

⁶¹ Arslan, “İmam Birgivi'nin Bir Mektubu”, 43-45.

⁶² Dalkılıç, “İslam Mezhepleri Bağlamında Balıkesirli İslam Âlimi İmam Birgivi'nin Ehl-i Sünnet Algısı ve Vehhâbilik/Selefilikle Suçlanması'nın Günümüze Yansımaları”, 2/29-32.

⁶³ Yüksel, “Mehmet Birgivi”, 185.

⁶⁴ Dalkılıç, “İslam Mezhepleri Bağlamında Balıkesirli İslam Âlimi İmam Birgivi'nin Ehl-i Sünnet Algısı ve Vehhâbilik/Selefilikle Suçlanması'nın Günümüze Yansımaları”, 2/35.

⁶⁵ Durmuş, *Kadıẓâdeliler Hareketi*, 67-91.

zaman kesintiye uğramakla birlikte, yüzyılın sonuna kadar devam etmiştir.⁶⁶ Genellikle İstanbul merkezli olan Kadızâdeliler hareketinin “İstanbul dışında fiili bir mücadele örneğine” pek rastlanmamakla birlikte hareketin liderlerine yönelik ilginin İstanbul ile sınırlı olmadığı,⁶⁷ Kadızâde Mehmed Efendi'nin İstanbul dışında da takipçilerinin bulunduğu belirtilmektedir.⁶⁸

Evliya Çelebi, 1655-1656 yıllarında birkaç defa Bitlis'te bulunmuş ve Bitlis'te Kadızâdeliler fırkasından geçinen bir kişinin olduğundan bahsetmiştir.⁶⁹ Van'da doğan Kadızâdeliler'in üçüncü safhasının temsilcisi Vâni Mehmed Efendi, Tebriz, Gence ve Karabağ'da medrese eğitimini tamamladıktan sonra vaiz olarak Erzurum'a gitmiş, burada bir süre vaizlik ve ilim meclislerinde sohbetler yaptıktan sonra İstanbul'a giderek faaliyetlerine orada devam etmiştir.⁷⁰ Vâni Mehmed Efendi'nin İstanbul'a gittiği tarih, Üstüvânî Mehmed Efendi'nin vefat ettiği 1661 senesidir.⁷¹ Vâni'nin, temsilcisi olduğu hareketten İstanbul'a gitmeden haberdar olduğu ve İstanbul'a gittikten sonra da bu hareketin öncülüğüne devam ettiği kanaatindeyiz.

Mehmed Efendi'nin takipçileriyle mutasavvıf Niyâzî-i Mısırî'nin taraftarları arasında 1692 yılında Bursa Ulucamii'nde Kadir Gecesi cemaatle namaz kılınırken meydana gelen bir hadise, Kadızâdeliler hareketinin tesirlerinin “Vâni Mehmed Efendi'nin 1685 yılında vefatından sonra İstanbul dışında da devam ettiğini göstermektedir.”⁷²

İstanbul dışında takipçilerinin bulunduğu, az da olsa fiili mücadelenin de yaşandığı anlaşılan Kadızâdeliler hareketinin Mar'âşî'nin memleketi Maraş'ta ne şekilde etkili olduğu ya da Mar'âşî'nin bu hareketten etkilenip etkilenmediği gibi konular ancak onun eserleri ve görüşlerine vakıf olmakla mümkün olabilecektir.

Ahmed el-Mar'âşî, akademik çalışmalara pek fazla konu olmadığı için onun hayatı hakkındaki bilgilerimiz de ne yazık ki oldukça sınırlıdır. Kadızâdeliler hareketinden mutlak surette haberdar olduğunu düşündüğümüz Mar'âşî'nin

⁶⁶ Baz, “Dinde Tasfiyeci Zihniyetin 17. Yüzyıldaki Temsilcisi: Kadızâdeliler”, 415.

⁶⁷ Kalaycı, “Birgivi Mirasının Toplumsal ve Metinsel Taşıyıcıları: Kadızâdeliler ve Etrafındaki Ulema”, 443.

⁶⁸ Naîmâ Mustafa Efendi, *Târîh-i Naîmâ: Ravzatü'l-Hüseyn fi Hulâsati Ahbâri'l-Hafikayn*, haz. Mehmet İpşirli, (Ankara: TTK Yayınları, 2007), 2/673-674.

⁶⁹ Çavuşoğlu, “Kadızâdeliler”, 24/102.

⁷⁰ Erdoğan Pazarbaşı, “Mehmed Efendi, Vâni”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/458.

⁷¹ Muammer Göçmen, “Üstüvânî Mehmed Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/396.

⁷² Çavuşoğlu, “Kadızâdeliler”, 24/102.

fikirlerini ve Kadızâdeliler'le ilişkisinin olup olmadığını ancak onun eserleri üzerinden ve az da olsa hayatı hakkındaki bilgilerimizden hareketle değerlendirmeye yapmamız gerekmektedir.

Tarihte ortaya çıkan bir hareketin temsilcileri zamanla kaybolmuş ya da unutulmuş olsa da o hareketin fikirlerini benimseyenler ve savunular her devirde var olagelmıştır. Zira fikirler sadece ortaya çıktığı zaman diliminde ya da bölgede tesirli olmayıp farklı coğrafyalara yayılmakta ve sonraki zamanlarda o fikrin savunucuları ve temsilcileri bulunmaktadır.

Kadızâdeliler'in mücadelesi ve ortaya attığı fikirler de sadece Kadızâdeli âlimlerin hareketi olarak kalmamıştır. Kadızâdeliler hayatta iken olduğu gibi hiç kuşkusuz öldükten sonra da benzer zihniyete sahip kimseler tarafından fikir ve eylemlerini devam ettirenler olmuştur. Hatta bu takipçiler kimi zaman meseleleri daha da geniş çaplı bir şekilde ele almışlardır. Buna karşılık bu fikirlere karşı çıkanlar ve bu fikirlerin savunuculuğunu yapanlara karşı mücadele edenler de var olagelmıştır.

Ahmed el-Mar'âşî'nin doğum tarihi kaynaklarda belirtilmemiş olmakla birlikte onun ailesi hakkında elde ettiğimiz bilgilere bakarak XVII. yüzyılın son çeyreğinde (1670-1680) doğduğunu tahmin edebiliyoruz.⁷³ Bu bilgilere göre Mar'âşî'nin doğup çocukluğunu ve gençliğini geçirdiği bu dönem Kadızâdeliler hareketinin fiili olarak devam ettiği zaman dilimine rastlamaktadır.

İstanbul merkezli ortaya çıkan Kadızâdeliler hareketinin İstanbul dışında pek yayılmadığı dikkate alındığında Maraş'lı olan Ahmed el-Mar'âşî'nin bu hareketten etkilenmediği, hatta haberdar olmadığı düşünülebilir. Ancak Mar'âşî'nin hayatı hakkındaki bilgilerimiz sınırlı olduğundan, onun gençlik yıllarında ilim tahsili için ya da hayatının herhangi bir döneminde başka nedenlerle İstanbul'da veya Maraş dışında başka şehirlerde bulunup bulunmadığı da bilinmemektedir.

Diğer taraftan Kadızâdeliler hareketinin İstanbul dışında da takipçilerinin bulunduğu, hareketin etkisinin, liderlerinin vefatından sonra da devam ettiği ve Mar'âşî'nin de bu etkinin sürdüğü bir dönemde yaşadığı düşünüldüğünde onun bu hareketten haberdar olduğu rahatlıkla söylenebilir. Üstelik Selefî anlayışı savunan Saçaklızâde Mehmed Efendi'nin de Maraş'lı olduğu⁷⁴ ve Mar'âşî ile çağdaş olmaları, bu durumu daha da belirgin hale getirmektedir.

Kadızâdeliler hareketinin gerek fiilen gerekse daha sonra etkilerinin devam

⁷³ Keskin, *İnsan Fiilleri*, 47; a.mlf.; "Ahmed el-Mar'âşî'nin Hayatı", 476.

⁷⁴ Bekir Karlığa, "On Sekizinci Yüzyıl Osmanlı Düşünce Hayatı ve Kahraman Maraş'lı Bazı Bilim Adamları, I. Kahramanmaraş Sempozyumu (İstanbul: Maraşder-Kahramanmaraş Belediyesi Yayınları, 2005), 1/5.

ettiği bir dönemde yaşayan Mar'âşî'nin vefatı ise Vehhâbîlik'in kurucusu Muhammed b. Abdülvehhâb'ın (ö. 1206/1792) 50 yaşlarında olduğu bir döneme rastlamaktadır. Vehhâbîlik hareketi Arabistan'da ortaya çıkmış olsa da aslında Osmanlı topraklarında her iki hareketin de etkilerinin bulunduğu dönemlerde Mar'âşî'nin hayatta olduğu görülmektedir. Mar'âşî, Abdülvehhâb'ın Dir'iye Antlaşması ile 1744-1818 yılları arasında hüküm süren ilk Vehhâbî Devleti'ni teşekkül ettirip Osmanlı'ya karşı yıkıcı faaliyetlerine hız verdiği dönemin başlarında da henüz hayattadır.⁷⁵

Bu husus, Orta Doğu İran güzergâhı üzerinde bulunan bir bölgede yaşayan Ahmed el-Mar'âşî'nin, başta Arabistan'daki durum olmak üzere Osmanlı Devleti'nin Kadızâdeliler ve Sivâsîler çekişmesinde verdiği hükümler ve sürgünleri içeren devrin olaylarının farkında olduğunu düşündürmektedir.⁷⁶ Bu nedenle Ahmed el-Mar'âşî'nin yaşadığı devirdeki dini yorumlama tarzındaki gelişmeler dikkate alınmalıdır. Ancak bu sayede onun ve eserlerinin değeri ortaya çıkarılabilir. Çünkü her âlim yaşadığı devrin bir şahididir. Mar'âşî, kelim ve mezhepler tarihi alanında kaleme aldığı eserlerinde daha çok sorunsal yöntemi (problematik yöntemi) tercih etmekle birlikte, Cebriyye, Kaderiyye, Mu'tezile, Ehl-i Sünnet, Eş'arîlik ve Mâtürîdîlik gibi mezhepleri bizzat zikrederek değerlendirmeler yapmaktadır.⁷⁷

Mar'âşî'nin yaşadığı devirde İslam coğrafyasında, özellikle de Arap yarımadasında, başta Osmanlı olmak üzere bütün Müslümanları olumsuz yönde etkileyecek biçimde gelişmeler kaydedilmeye başlanmıştır. Emperyalist güçlerin, özellikle de İngilizler'in kışkırtması sonucu milliyetçi politikalar, din-mezhep-siyaset ilişkisini ön plana çıkarmıştır. Bu durum Osmanlı tarafından yasal bir devlete başkaldırı olarak değerlendirilmiş ve "Yeni Hâricî Hareket" olarak isimlendirilmiştir.⁷⁸

Muhammed b. Abdülvehhâb, Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ve İbn Teymiyye'nin bazı görüşlerine atıfta bulunarak Selefi din yorum biçimini benimsediğini açıklamış ve halkı buna davet için Arap yarımadasının Necd bölgesinde faaliyetlerine başlamıştır. Hâricî zihniyetli, tekfirci, isyancı, ötekileştirici ve dahası Müslümanlara yönelik acımasız uygulamaları ile dikkatleri üzerine çeken Vehhâbîler, bölgedeki idarecilerin de desteğini alarak Abdülvehhâb'ın savunduğu fikirlerin gereği ilk iş olarak Hz. Ömer'in kardeşi Zeyd b. Hattâb'ın türbesi de dahil bölgede bulunan bütün kabir ve türbeleri

⁷⁵ Keskin, *İnsan Fiilleri*, 69-70.

⁷⁶ Keskin, *İnsan Fiilleri*, 67-70.

⁷⁷ Keskin, *İnsan Fiilleri*, 66.

⁷⁸ Keskin, *İnsan Fiilleri*, 67.

yıkılmışlardır.⁷⁹

Bazı sahâbîlerin kabirlerini yıktırmaları, dört mezhebe ve tarikatlara karşı tutumları, kabir ziyareti ve mevlid gibi yaygın uygulamalara karşı çıkmaları, kendi inanç ve düşünce dünyasına uymayanları şirk ile itham etmesi gibi uygulamaları nedeniyle Vehhâbîlik hareketi, ortaya çıkışından itibaren olumlu ve olumsuz birtakım tepkilerin odağı haline gelmiş, sert tepkilere, ciddi tartışmalara ve gerginliklere yol açmıştır.⁸⁰

Muhammed b. Abdülvehhâb'ın düşünceleri ve başlattığı hareket Osmanlı-Türk toplumunda tasvip görmemiştir. Ancak Abdülvehhâb'ın kendisi bir isyancı olarak, düşünceleri de Hâricî telakkisi çerçevesinde değerlendirilmiş⁸¹ olmasına rağmen sözde hurafe ve bid'atlara karşı çıkma amacıyla eylemlerini her geçen gün İslam kültür varlıklarına yönelten Vehhâbîler tüm Osmanlı topraklarında kendini hissettirmiştir. Öyle ki Ahmed el-Mar'aşî'den de çok önceki dönemlerde Müslümanların yanlış inanç ve uygulamaları ile mücadele eden, hurafe ve bid'atlara karşı çıkan her bilim insanı bir şekilde Vehhâbîlik'le ilişkilendirilmiş veya suçlanmıştır. Bu durum Mar'aşî'nin çağdaşları ve daha sonraki âlimler için de geçerlidir.⁸² Selefi gruplar, inanç konusunda bid'at ve hurafelere karşı çıkan ve ihyacı bir yöntemle yeniden İslam'ın özüne dönmeyi savunan âlimleri istismar edip kendi iddialarının farklı bilginler tarafından da benimsendiğini ileri sürerek geniş kitlelere ulaşma arzusu içinde olmuşlardır.⁸³

Ahmed el-Mar'aşî'nin yaşadığı devirde, insan sorumluluğu açısından fiillerinin kaynağı konusu her zamankinden daha çok önem arz etmeye başlamıştır. Bütün bunlar mezhepler tarihini ilgilendiren ve Mar'aşî'nin yaşadığı dönemin, öncesi ve sonrasının önemli olaylarıdır.⁸⁴ Maraş ve çevresi XVII. yüzyılda, "Osmanlı fikir hayatının en canlı ve en hareketli" olduğu bölgelerden birisiydi. Şehir, bulunduğu konum itibarıyla "imparatorluk dahilinde ve İslam dünyasında yaygın olan farklı fikirlerin temsilcilerinin uğrak yeri" durumunda bulunuyordu. Özellikle Arabistan ve çevresinde yaygınlaşan "Selefi-Vehhâbî

⁷⁹ Ahmet Vehbi Ecer, *Tarihte Vehhabi Hareketi ve Etkileri*, (Ankara: ASAM Yayınları, 2001), 53; Keskin, *İnsan Fiilleri*, 69.

⁸⁰ Mehmet Ali Büyükkara, "Vehhâbîlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/613; Zekeriya Güler, "Selefi Hareketin Tarihi Kökenleri ve Yöntem Problemi", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 9/3 (2009), 56.

⁸¹ Mustafa Öz, "Muhammed b. Abdülvehhâb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/493.

⁸² Keskin, *İnsan Fiilleri*, 69.

⁸³ Dalkılıç, "İslam Mezhepleri Bağlamında Balıkesirli İslam Âlimi İmam Birgivi'nin Ehl-i Sünnet Algısı ve Vehhâbîlik/Selefilikle Suçlanması Günümüze Yansımaları", 2/31.

⁸⁴ Keskin, *İnsan Fiilleri*, 70.

anlayış, imparatorluk sathında egemen bulunan Sûfî eğilimler ve buna karşılık payitahttan esen yenileşme rüzgârları”, bu bölgede geniş yankılar uyandırmıştır⁸⁵ Nitekim bu dönemde imparatorluk sınırları içerisinde oldukça etkili ve ünlü, aynı zamanda Maraşlı bir âlim olan Saçaklızâde Mehmed Efendi de “Selefî anlayışı savunan ve muhalif düşünenleri neredeyse dinsizlikle itham eden” eserler kaleme almıştır.⁸⁶

Ahmed el-Mar'aşî'nin kelim ve mezhepler tarihiyle ilgili kaleme aldığı “*Risâletü'l Münciye*” ile “*Haşiye el-Akâidi'n-Nesefiyye*” adlı eserlerinden elde ettiğimiz düşüncelerine bakıldığında, Mar'aşî'nin düşünce yapısının çağdaş ve hemşehrisi Saçaklızâde gibi olmadığı, ancak Saçaklızâde ile çağdaş ve hemşehri olması nedeniyle Selefî tartışmaların içinde olduğu anlaşılmaktadır. Mar'aşî, kendisinin “İmam Mâtürîdî ve İmâm-ı Âzam'ın mezhebine mensup olduğunu vurgulu bir şekilde ortaya koymakta ve Hanefî-Mâtürîdî geleneğinden gelen âlimlerin eserlerini ve görüşlerini kendi düşüncesine kaynak” olarak göstermektedir.⁸⁷

Kadızâde Mehmed Efendi de her ne kadar mezhebinin Mâtürîdiyye olduğunu ifade etse de içe dönük, dışlayıcı ve tasfiyeci bir yaklaşımla, gerektiğinde şiddet kullanmak suretiyle bütün bid'atları yok etmeyi amaçlamaları nedeniyle Kadızâdeliler hareketi ile Vehhâbî zihniyeti arasında bir benzerlik meydana gelmiştir. Bu tür sözde Selefî hareketin benzerlerine Osmanlı Devleti'nin farklı bölgelerinde ve değişik zamanlarda rastlamak mümkündür.⁸⁸ Buna Ahmed el-Mar'aşî'nin yaşadığı bölge ve devir de dahildir. Bu nedenle Ahmed el-Mar'aşî'nin de dahil olduğu insan fiilleri konusundaki tartışmaların sadece dinî olmayıp aynı zamanda siyasî ve ekonomik sonuçları da bulunmaktadır.⁸⁹

Mar'aşî, kelim ve mezhepler tarihiyle ilgili eserlerinde gerek Kadızâdeliler gerekse Selefilik ve Vehhâbilik hakkında ya da onların fikirlerini çağrıştıracak herhangi bir konuya atıfta bulunmazken, en hacimli eseri olduğunu tahmin ettiğimiz insan fiillerini konu alan “*Risâletü'l-Münciye*” adlı eserinde Kadızâdeliler'in fikir babaları olarak görülen Birgivi'nin görüşlerine sıkça atıfta bulunduğu görülmektedir. Mar'aşî, insan fiilleri üzerinde ihtiyarın etkisinin bulunduğunu ispata çalışırken Birgivi'den “*Sâhibü't-Tarîka*” ifadesiyle sıkça söz etmektedir. *Risâletü'l-Münciye*'de Kadızâdelilerin başucu eserlerinden biri

⁸⁵ Karlığa, “On Sekizinci Yüzyıl Osmanlı Düşünce Hayatı ve Kahraman Maraş'lı Bazı Bilim Adamları”, 1/4-5.

⁸⁶ Karlığa, “On Sekizinci Yüzyıl Osmanlı Düşünce Hayatı ve Kahraman Maraş'lı Bazı Bilim Adamları”, 1/5; Keskin, *İnsan Fiilleri*, 71-72.

⁸⁷ Bkz. Debbâğî, er-*Risâletü'l Münciyye* (Hafız Ahmed Paşa Koleksiyonu, 346/14), 211b-258b.

⁸⁸ Çavuşoğlu, “Kadızâdeliler”, 24/100-102.

⁸⁹ Keskin, *İnsan Fiilleri*, 71.

olan “Tarikatü'l-Muhammediyye” adlı eserinden alıntılar yapan Mar'aşî, “Tarikatü'l-Muhammediyye Şerhi” üzerine bir de risale kaleme almıştır.⁹⁰

“Risâletü'l-Münciye” adlı eserinde kendisinin Hanefî-Mâtürîdî olduğunu sıkça vurgulayan Mar'aşî'nin kendi düşüncesine dayanak teşkil etmesi açısından, Hanefî fıkıh geleneğine çok iyi vakıf olan ve itikadî görüşlerinde Mâtürîdî çizginin egemen olduğu Birgivi'ye⁹¹ ve onun “Tarikatü'l-Muhammediyye” adlı eserine sıkça atıfta bulunması, ayrıca Birgivi'nin de Kadızâdeliler'in fikir babaları olarak görülmesi yönüyle bakıldığında, hareketin etkilerinin devam ettiği dönemlerde yaşayan Mar'aşî ile Kadızâdeliler arasında fikrî açıdan bir yakınlığın olduğu düşünülebilir.

Ancak Kadızâdeliler'in, kendi fikirlerini topluma dayatmaya çalışırken kullandıkları dışlayıcı ve tasfiye edici tavrını, hatta kendileri gibi düşünmeyenleri tekfir etmelerini⁹² Mar'aşî'nin eserlerinde görmek mümkün değildir. Gerek insan fiilleri konusunda gerekse günahların affı konusunda karşıt görüşleri gündeme getiren ve bu fikirlerin kritiğini yapan Mar'aşî, kendi savunduğu fikrin doğruluğunu aklî ve naklî delillerle ispata çalışmaktadır. İnsan fiillerinde ihtiyarın etkisi hususunda özellikle Ehl-i Sünnet'in iki kanadını oluşturan Eş'ariyye ile Mâtürîdiyye arasında belirgin farklılıklar olmasına rağmen Mar'aşî her iki mezhebin görüşlerini örtüştürmek suretiyle adeta nizadan kaçınmaya çalışmaktadır. Aynı durum günahların affı konusunda Mu'tezile ile Ehl-i Sünnet arasındaki tartışmaları konu edinen eserinde de görülmektedir. Bu açıdan Mar'aşî'nin Kadızâdeliler'in aksine sorunlara ihyacı bir yöntemle çözüm üretme gayretinde olduğu söylenebilir. Onun birçok hususta dışlamacılık ve tekfircilik yerine uzlaştırıcı ve birleştirici bir metodu benimsediği görülmektedir.

Eş'arîlerin, kulların fiilleri konusunda ileri sürdükleri yaklaşımın esasında Cebriyye'nin düşüncesine yakın olması nedeniyle mutavassıt Cebriyye⁹³ olarak değerlendirilmesine rağmen Mar'aşî, her iki mezhebin bu konudaki düşüncesinde temelde farklılık bulunmadığını, farklılığın sadece meseleyi izah etme hususunda olduğunu ifade etmek suretiyle iki mezhebi aynı fikir üzerinde uzlaştırma çabası içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Hatta Mar'aşî Mu'tezile'nin, “kudretin soyut bir anlam taşıdığı” anlayışları yüzünden ve

⁹⁰ Ahmed el-Mar'aşî ed-Debbâğî, *Risâle fi Şerhi't-Tarîkati'l-Muhammediyye* (İstanbul: Beyazid Devlet Kütüphanesi, 8021).

⁹¹ Kalaycı, “Birgivi Mirasının Toplumsal ve Metinsel Taşıyıcıları: Kadızâdeliler ve Etrafındaki Ulema”, 443; Dalkılıç, “İslam Mezhepleri Bağlamında Balıkesirli İslam Âlimi İmam Birgivi'nin Ehl-i Sünnet Algısı ve Vehhâbilik/Selefilikle Suçlanması'nın Günümüze Yansımaları”, 2/35.

⁹² Akpınar, “Kadızâdeliler”, 303-315.

⁹³ Keskin, *İnsan Fiilleri*, 158-159.

“titreme ve ihtiyar hareketi arasında farkın olmadığını savunmaları” nedeniyle Eş'arîler'i zemmetmelerine de karşı çıkarak bu fikirleri nedeniyle Eş'arîleri'n zemmedilemeyeceğini dile getirmiştir. Halbuki Vehhâbî zihniyeti başta Eş'arîler olmak üzere hemen bütün Ehl-i Sünnet kalamcılarını tekfir etmekten çekinmemiştir.⁹⁴

İhtiyarın fiile etkisi hususunda özellikle Eş'arî kalamcısı Allâme Beyzâvî'nin yaklaşımı üzerinde sıkça duran ve çeşitli yönlerden Beyzâvî'nin endişesinin ve ileri sürdüğü problemin esasında problem olmadığını ifade eden Mar'aşî, bu problemin İmam-ı Âzam ile İmam Ebû Mansûr Mâtürîdî'nin yaklaşımı olan, Allah'ın iki hikmeti ve iki âdetini dikkate almayı sonucu ortaya çıktığını belirtmiştir. Allah'ın iki hikmeti ve iki âdeti dikkate alındığında bu problemin kendiliğinden ortadan kalkacağını⁹⁵ ifade eden Mar'aşî'nin, ilmî açıdan son derece pozitif ve birleştirici bir tartışma yürüttüğü görülmektedir.

Eserlerinde Kadızâdeliler, Selefilik ve Vehhâbîlik hakkında herhangi bir söylemi bulunmayan Mar'aşî, Beyzâvî'den naklen insan fiilleri konusunda; “Bu meselenin zorluğundan dolayı, selef de bu hususta tartışmayı doğru bulmadığını”,⁹⁶ İsfahânî'ye göre de “bu hususta doğru olanın selef yolunu takip etmek olduğunu” ifade etmek suretiyle tercihinin bu konuda tartışmadan uzak durma ve işin doğrusunu Allah'a havale etme gerekliliği yönünde olduğunu göstermiştir.⁹⁷

Mar'aşî, insan fiillerini konu alan eserinde, konuyla ilgili farklı görüşleri ortaya koyduktan sonra kendisinin de benimsediği Mâtürîdiyye mezhebinin görüşünün doğru olduğunu naklî ve aklî hemen bütün delilleri kullanarak ispata çalışmaktadır. Ancak bütün bu açıklamalara rağmen mesele yine de anlaşılmayacak olursa ya da anlamayanlar olursa bu durumda kendi fikrini karşı tarafa zorla dayatmak yerine selef âlimlerinin tutumunu hatırlatan Mar'aşî'nin bir noktadan sonra tartışmayı sürdürmek yerine susmayı tercih ettiği anlaşılmaktadır. Mar'aşî, bu tavrıyla da selefe karşı tavrını ve pozitif yaklaşımını ortaya koymaktadır.

Büyük ve küçük günah meselesi ve özellikle küçük günahların affi konusunda

⁹⁴ Debbâğî, *er-Risâletü'l Münciyye* (Hafız Ahmed Paşa Koleksiyonu, 346/14), 223b-224a; Keskin, *İnsan Fiilleri*, 159-160.

⁹⁵ Debbâğî, *er-Risâletü'l Münciyye* (Hafız Ahmed Paşa Koleksiyonu, 346/14), 216b-217a.

⁹⁶ Kâdî Beyzâvî, *Tavâliu'l-Envâr Min Metâlii'l-Enzâr*, thk. Abbas Süleyman (Beyrut: Daru'l-Cil Yayınları, 1991), 200; a.mlf. *Tavâl'iu'l-Envâr Min Metâl'i'l-Enzâr*, çev. İlyas Çelebi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014), 210.

⁹⁷ Ebu's-Senâ el- İsfahânî, *Metâli'u'l- Enzâr Alâ Metni Tavâl'iu'l-Envâr*, Haşiye, Seyyid Şerif Cürçânî, (Dâru'l-Kütübî. 2008), 193; Debbâğî, *er-Risâletü'l Münciyye* (Hafız Ahmed Paşa Koleksiyonu, 346/14), 222b-223a; Keskin, *İnsan Fiilleri*, 249.

Ehl-i Sünnet ile Mu'tezile arasında cereyan eden tartışmalarla ilgili Taftazani'nin Şerhu'l-Akâid adlı eserine haşiye yazan Mar'aşî, "Haşiye el-Akâidi'n-Nesefiyye" adlı eserinde de mezheplerin büyük ve küçük günah konusundaki fikirlerini, küçük günahların bağışlanması veya ceza verilmesinin caiz olup olmadığı hususları tartışmış, ancak burada da başkalarını dışlayıcı ya da tekfir edici bir tutum içerisine girmemiştir.⁹⁸ Bütün bunlar onun Kadızâdeliler hareketinden etkilenmediğini, başka bir ifade ile onların metodunu benimsemediğini, aksine Ehl-i Sünnet'in birleştirici metodu çerçevesinde hareket ettiğini ortaya koymaktadır. Kadızâdeliler hareketinde görülen İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye etkisi ile Selefi izler Mar'aşî'nin ihyacı yöntemi ile uyuşmamaktadır. Fikirlerini ispatlamak için hem naklî delillere hem de aklî delillere başvuran Mar'aşî, nasların zâhirî ve literal anlamıyla benimsenmesine de karşı çıkmaktadır.⁹⁹

Mar'aşî'nin, çağdaşı ve hemşehrisi Saçaklızâde'nin, Gazzâlî'den naklen; "Aristo, Eflatun ve Sokrat gibi felsefeciler ile onları takip eden İbn Sînâ ve Fârâbî gibi İslam filozoflarının küfrüne hükmetmenin gerekli olduğunu"¹⁰⁰ ifade etmesine karşılık, onun eserlerinde tekfir söylemine rastlanmamaktadır.

Eserlerinde kullandığı tartışma yönteminden, referans olarak gösterdiği âlimlerden ve bütün bu bilgilerden hareketle Ahmed el-Mar'aşî'nin, dışlayıcı ve tasfiyeci hareketler olan gerek Kadızâdeliler gerekse Vehhâbîlik hareketinden haberdar olduğu, ancak onların tasfiyeci metodunu tercih etmediği rahatlıkla söylenebilir. İnsan fiillerinde ihtiyarın etkisinin olduğunu aklî ve naklî delillerle ispata çalışırken görüşlerine başvurduğu âlimler başta İmam-ı Âzam ve İmam Mâtürîdî olmak üzere hemen bütünü Hanefî-Mâtürîdî âlimlerdir. Hatta bazen muhaliflerin fikirlerini de kendi fikirlerine delil olarak göstermek suretiyle onların fikirlerini çürütmeye çalışmıştır. Yine de ortaya koyduğu bütün delillere rağmen meselenin içinden tam olarak çıkabilmek için Allah'ın iki hikmeti ile iki adetini ileri sürerek ve selefin bu konudaki yaklaşımına atıfta bulunarak tartışmaya bir yerde son verilmesi gerektiğini vurgulamıştır.¹⁰¹

⁹⁸ Ahmed el- Mar'aşî ed-Debbâğî, *Haşiye el-Akâidi'n-Nesefiyye*, (İran: İslâmî Şura Meclisi Kütüphanesi, IR-30661).

⁹⁹ Debbâğî, *er-Risâletü'l Münciyye* (Hafız Ahmed Paşa Koleksiyonu, 346/14), 219a.

¹⁰⁰ Saçaklızâde Muhammed el-Mar'aşî, *Tertîbü'l-Ulûm*, thk. Muhammed b. İsmail Seyyid Ahmed, Beyrut, (Dar'ul Beşar el-İslamiyye. 1988), 229; Keskin, *İnsan Fiilleri*, 65-66.

¹⁰¹ Debbâğî, *er-Risâletü'l Münciyye* (Hafız Ahmed Paşa Koleksiyonu, 346/14), 222b-223a.

Sonuç

Kaynaklarda doğum tarihi ile ilgili bir bilgi bulunmamakla birlikte XVII. yüzyılın son çeyreğinde dünyaya geldiği tahmin edilen Ahmed el-Ma'râşî, XVIII. yüzyıl Osmanlı'nın ilim ve kültür hayatı açısından önemli âlimlerinden biridir. Özellikle "tefsir, kelim, mantık ve kıraat" gibi farklı ilim dallarında kaleme aldığı eserler Mar'âşî'nin ilmi seviyesini, ilim ve irfana karşı derin bir muhabbet içerisinde olduğunu ve uzun yıllar dinî ilimlerle uğraştığını göstermektedir.

Tarihin her döneminde yaşadığı çağın ve toplumun dinî sorunlarını çözme gayretinde olan, bu hususta kendini sorumlu hisseden âlimler var olmuştur. Ahmed el-Mar'âşî de kendi yaşadığı dönemin sorunlarına çözüm üretme konusunda sorumluluk bilinciyle hareket eden ve döneminin tartışma konularıyla ilgili eserler kaleme alan önemli bir Osmanlı âlimidir. Bu yönüyle Mar'âşî'yi ihyacı bir alim olarak değerlendirmektediriz.

Toplumun dinî problemlerine çözüm arayan âlimler ya da dinî guruplar, toplumdaki yanlış itikat ve anlayışları tenkit ederken, eleştiri sınırlarını zorlamak suretiyle kendileri gibi düşünmeyen kişi ya da gurupları tamamen dışlamak suretiyle tasfiyeci ve tekfirci bir yapıya bürünmüşlerdir. Bunun yanında kendi iddialarını temellendirme ve kendilerine destek bulma gayesiyle belli konularda fikirlerinin örtüştüğü kimseleri kendilerindenmiş gibi göstermek suretiyle istismar edebilmişlerdir.

XVII. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra başlayan ve genellikle İstanbul merkezli olan Kadızâdeliler hareketi de başlangıçta bid'atlara karşı mücadele etme düşüncesiyle ortaya çıkmışken, ilerleyen zamanlarda Hâricî, Selefî-Vehhâbî zihniyetin içinde bulunduğu tasfiyeci, dışlayıcı ve tekfirci bir yapıya evrilmiştir. "Dinî ve ahlâkî açıdan bozulmaya ve yozlaşmaya maruz kalan Müslüman toplumu ıslah etmeye" gayret eden ve bid'atlara karşı mücadele etmesi yönüyle Kadızâdeliler'in kendilerine örnek aldığı Birgîvî ve takipçileri de büyük ölçüde Selefî düşüncenin ıslah anlayışıyla örtüştürülmek suretiyle "Selefîlik-Vehhâbîlik üzerinden okunmakta, bu yüzden de İbn Teymiyye'nin ve Hanbelî çizginin bir takipçisi veya uzantısı" olarak gösterilmek istenmektedir.

Ancak bir taraftan Hanefî-Matürîdî olduğunu, diğer taraftan da tasavvuf düşüncesini benimsediğini ve tarikat mensubu olduğunu her fırsatta ifade eden Birgîvî'nin bilinçli ya da bilinçsiz olarak Vehhâbîlikle ya da Selefîlikle ilişkilendirilmesinin isabetli olmadığı kanaatindeyiz. Çünkü Müslümanları Ehl-i Sünnet ve selefî yoluna davet eden ve bid'at konusunda çok titizlik gösteren Birgîvî Mehmed Efendi'yi Selefîlik-Vehhâbîlik hareketinden ayıran önemli hususların başında onun bir tasavvuf erbabı olması gelmektedir.

XVIII. yüzyıl Osmanlı âlimlerinden Ahmed el-Mar'âşî'nin başta Kadızâdeliler ve

Vehhâbîlik olmak üzere devrin olaylarının farkında olduğu düşünülmekte ve yaşadığı dönemin tartışma konularıyla ilgili önemli eserler kaleme aldığı görülmektedir. Mar'aşî'nin, insan fiilleri konusunda kaleme aldığı "*Risaletü'l-Münciye*" ile günahların affı konusunda kaleme aldığı "*Haşiye el-Akâidi'n-Nesefiyye*" adlı eserlerinden elde ettiğimiz düşüncelerine bakıldığında, onun Kadızâdeliler'de görülen tasfiyeci ve dışlamacı bir düşünce içerisinde olmadığı rahatlıkla anlaşılmaktadır. Kendisinin "İmam Mâtürîdî ve Ebû Hanîfe"nin görüşlerine saygılı olduğunu ve benimsediğini vurgulu bir şekilde ortaya koyan Mar'aşî, Hanefî-Mâtürîdî geleneğinden gelen âlimlerin eserlerini ve görüşlerini de kendi düşüncesine kaynak olarak göstermektedir.

Eserlerinde Kadızâdeliler hakkında ya da onların fikirlerini çağrıştıracak herhangi bir konuda atıfta bulunmayan Mar'aşî, Kadızâdeliler'in fikir babaları olduğu iddia edilen Birgivi'nin görüşlerine ise çokça atıfta bulunmuştur. Bu durum Mar'aşî'nin Birgivi'yi iddia edilenin aksine Osmanlı ihyacıları arasında görmesinden kaynaklandığını düşündürmektedir. Zira XVII. yüzyılda Osmanlılar'da dinî ve içtimâî bir hareket başlatan vâizler zümresi oldukça geniş çevrelerde tartışılmıştır. Ancak aynı yüzyılın son çeyreğinde doğan Mar'aşî bu harekete büyük oranda müstağni kalmıştır. Ayrıca selef-i sâlihîne atıfta bulunması onun dinî bir metot olarak selefîn ortaya koyduğu akideye Ehl-i Sünnet uleması tarafından atfedilen değere bağlı bulunmaktadır.

Mar'aşî, düşüncelerini oluştururken ve temellendirirken pek çok yerde büyük bir saygıyla kendisi gibi Hanefî-Mâtürîdî bir çizgide olan Birgivi'ye ve onun "*Tarikatü'l-Muhammediyye*" adlı eserine atıfta bulunmaktadır. Bu durum Birgivi'nin fikirlerini önemseydiğini açıkça ortaya koymaktadır. Ancak Mar'aşî'nin Kadızâdeliler'in, kendi fikirlerini topluma dayatmaya çalışırken kullandıkları dışlayıcı ve tasfiye edici tavrı, hatta kendileri gibi düşünmeyenleri tekfir etmelerini eserlerinde görmek asla mümkün değildir. Aynı çağda ortaya çıkmış ve etkilerinin hala sürdüğü bir dönemde böyle bir tutum ancak bilinçli olarak sergilenebilir. Bu yüzden Mar'aşî ihyacı bir metotla olay ve sorunlara birleştirici bir yöntemle çözüm üretme yolunu seçmiş, dışlamacı ve tekfirci zihniyeti temsil eden Vehhâbîler ve Kadızâdeliler'i esas almamış ve onlar gibi davranmamıştır.

Kaynakça

- Akpınar, Muhammet Raşit. Kadızâdeliler ve Sivâsîler Tartışması. Ankara: Fecr Yayınları, 2019.
- Akpınar, Muhammet Raşit. "Osmanlı Toplumunda Selefî Düşüncenin Tipik Bir Temsilcisi Olarak Kadızâdeliler". İlahiyat Akademi 1/1-2 (2015), 303-315.
- Arslan, Ahmet Turan. "Birgivi Mehmed Efendi". İslâm İktisadî Düşünce Tarihi 2. ed. Mehmet Bulut. 776-812. İstanbul: İzü Yayınları, 2021.

- Arslan, Ahmet Turan. "İmam Birgivi'nin (929-981H/1523-1573) Bir Mektubu". İlmî Araştırmalar 5 (1997), 61-74.
- Atalay, Besim. Maraş Tarihi ve Coğrafyası. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1339.
- Atalay, Besim. Maraş Tarihi ve Coğrafyası. haz. İlyas Gökhan-Mehmet Karataş. Kahramanmaraş: Ukde Kitaplığı, 2008.
- Baz, İbrahim. "Dinde Tasfiyeci Zihniyetin 17. Yüzyıldaki Temsilcisi: Kadızâdeliler". Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler XVII. Yüzyıl Sempozyum Tebliğleri. ed. Aydar, Hidayet vd. 413-430. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2017.
- Beyzâvi, Kâdî. Tavâliu'l-Envâr Min Metâli'l-Enzâr. thk. Abbas Süleyman, Beyrut: Daru'l-Cil Yayınları, 1991.
- Beyzâvi, Kâdî. Tavâliu'l-Envâr Min Metâli'l-Enzâr. çev. İlyas Çelebi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Birgivi, Mehmed Efendi. et-Tarikatu'l-Muhanunediyye. İstanbul: Pamuk Yayınları, t.y.
- Bursalı, Mehmed Tahir. Osmanlı Müellifleri. 1-3 Cilt. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1333.
- Büyükkara, Mehmet Ali. "Vehhâbilik". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 42/611-615. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Çavuşoğlu, Semiramis. "Kadızâdeliler", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 24/100-102. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Dalkılıç, Mehmet. "İslam Mezhepleri Bağlamında Balıkesirli İslam Âlimi İmam Birgivi'nin Ehl-i Sünnet Algısı ve Vehhâbilik/Selefilikle Suçlanmasının Günümüze Yansımaları". Balıkesirli Bir İslam Âlimi İmam Birgivi. ed. Mehmet Bayyigit vd. 2/25-37. Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi/ Kent Arşivi Yayınları, 2019.
- Debbâğî, Ahmed el-Mar'âşî. er-Risâletü'l-Münciye min Vesveseti'l-Mu'tezile ve'l-Cebriyye. İstanbul: Köprülü Yazma Eserler Kütüphanesi, Hafız Ahmed Paşa Koleksiyonu, 34 -346/14, 1-49.
- Debbâğî, Ahmed el-Mar'âşî. Haşiye el-Akâidi'n-Nesefiyye. İran: İran İslâmî Şura Meclisi Kütüphanesi, IR, 8b-21a.
- Debbâğî, Ahmed el-Mar'âşî. Risâle fî Şerhi't-Tarîkatî'l-Muhammediyye, İstanbul: Beyazıd Devlet Kütüphanesi, 8021.
- Demircigil, Bayram. "Birgivi'nin Tasavvuf ve Tarikatle-re Bakışı", Journal of History Culture and Art Research 6/4 (2017), 717-734.
- Durmuş, Ali. Osmanlı'da Dinî-Siyasî Bir Yapılanma Olarak Kadızâdeliler Hareketi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Ecer, Ahmet Vehbi. Tarihte Vehhabi Hareketi ve Etkileri, Ankara, ASAM Yayınları, 2021.
- Ergin, Refik. İslâm Düşüncesinde Zâhir-Bâtın Ayrımı Açısından Kadızâdeliler Örneği. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Gecit, Mehmet Salih. "İmam Birgivi'de Öze Dönüş Temayülü (Osmanlı Dönemi Selef-i Salihîn İtikadına Dönme Denemesi)". Balıkesirli Bir İslam Âlimi İmam Birgivi. ed. Mehmet Bayyigit vd. 2/85-10. Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi/ Kent Arşivi Yayınları, 2019.

- Göçmen, Muammer. “Üstüvânî Mehmed Efendi”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 42/396-397. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Gömbeyaz, Kadir. “Hâricîlerin Günümüzdeki Devamı İbâdîler mi, Selefilere mi? Metodik Bir Tartışma”. e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi 9/1 (Haziran 2016): 77-98.
- Güler, Zekeriya. “Selefi Hareketin Tarihî Kökenleri ve Yöntem Problemi”. Marife Dini Araştırmalar Dergisi 9/2 (2009), 47-74.
- İsfahânî, Ebu's- Senâ. Metâlî'ü'l- Enzâr Alâ Metni Tavâl'iu'l-Envâr. Haşiye. Seyyid Şerif Cürcânî, Dârul-Kütübî, 2008.
- Kadıızâde, Mehmed Efendi. Mebahisi's-Salât. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 5570, 12-148.
- Kadıızâde, Mehmed Efendi. Mebhas-i İman Risalesi, İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 5570, 234-346.
- Kadıızâde, Mehmed Efendi. Mesâil-i Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaa', İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 5570, 149-234.
- Kalaycı, Mehmet. “Birgivi Mirasının Toplumsal ve Metinsel Taşıyıcıları: Kadızâdeliler ve Etrafındaki Ulema”. Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler XVII. Yüzyıl Sempozyum Tebliğleri. ed. Hidayet Aydar vd. 431-455. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2017.
- Karlığa, Bekir. “On Sekizinci Yüzyıl Osmanlı Düşünce Hayatı ve Kahraman Maraş'lı Bazı Bilim Adamları”. I. Kahramanmaraş Sempozyumu. 1/3-9. İstanbul: Maraşder-Kahramanmaraş Belediyesi Yayınları, 2005.
- Keskin, Mustafa. “Ahmed el-Mar'aşî'nin Hayatı, İlmî Kişiliği ve Eserleri, Turkish Academic Research Review – Türk Akademik Araştırmalar Dergisi 7/2 (Haziran 2022), 471-486.
- Keskin, Mustafa. İlk Dönem İtikadi ve Siyasi Mezheplerin İnsan Fiilleri ve İhtiyar Anlayışı: Mar'aşî'nin Risâle-i Münciye Örneği. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2022.
- el-Mar'aşî, Saçaklızâde Muhammed. Tertübü'l-Ulûm, thk. Muhammed b. İsmail Seyyid Ahmed, Beyrut: Dar'ul Beşar el-İslamiyye, 1988.
- Naîmâ, Mustafa Efendi. Târîh-i Naîmâ: Ravzatü'l-Hüseyn fî Hulâsati Ahbârî'l-Hafikayn, haz. Mehmet İpşirli. 2. Ankara: TTK Yayınları, 2007.
- Önal, Recep. “İmam Birgivi'nin Siyasî-İtikadî Mezheplere Yaklaşımı”. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi 7/4 (2018), 2404-2437.
- Öz, Mustafa. “Muhammed b. Abdülvehhâb”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 30/490-492. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Özcan, Tahsin. “Maraşlı Bir Osmanlı Âlimi: Saçaklızade Mehmed Efendi ve Eserleri”. I. Kahramanmaraş Sempozyumu. 1/53-68. İstanbul: Maraşder-Kahramanmaraş Belediyesi Yayınları, 2005.
- Pazarbaşı, Erdoğan. “Mehmed Efendi, Vâni”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 28/458-459. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Sönmez, Mustafa. “Birgivi Mehmed Efendi'nin İhyacı Yönüne Kısa Bir Bakış”. Balıkesirli

- Bir İslam Âlimi İmam Birgivi. ed. Mehmet Bayyığıt vd. 2/133-144. Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi/ Kent Arşivi Yayınları, 2019.
- Üstüvânî, Mehmed Efendi. Fevâidü'l-Kebîr. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi Fatih, 2770, 1-212.
- Vânî, Mehmed Efendi. Tasavvufî Bidatlerden Sakınmaya Dair Risale, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa, nr. 406, vr.187-203.
- Yüksel, Emrullah. "Mehmet Birgivi," Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi 2 (1977),175-185.
- Yüksel, Emrullah. "Birgivi". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 6/192-194. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

